

ОСВІТНІ СИСТЕМИ ТА ІНСТИТУЦІЇ

УДК 373.5.036

ЗМІСТ НАВЧАННЯ ПЛАСТИЧНИХ МИСТЕЦТВ У КОЛЕЖІ ФРАНЦІЇ

Людмила Волинець

Стаття присвячена змісту навчання пластичних мистецтв у колежах Франції, особливостям його структурування, зумовленим актуалізацією мистецько-культурної галузі в сучасній шкільній освіті. Зміст відповідних навчальних програм проаналізовано під кутом зору їх потенційної здатності бути джерелом формування в учнів низки компетентностей.

Ключові слова: зміст навчання, пластичні мистецтва, колеж, історія пластичних мистецтв, компетентності.

У сучасних умовах інтенсивного взаємопроникнення культур актуалізується мистецько-культурний вимір змісту загальної освіти, знання всіма учнями мистецької спадщини людства і сучасних мистецтв. Перед Україною, як і всіма країнами світу, постало завдання інтегрувати мистецтва у зміст загальної освіти. Особливого значення в епоху візуалізації мислення (за Р. Арнхеймом), розширення віртуального простору набуває актуальності ініціація учнів у світ візуальної культури, основою якої є образотворчі (пластичні) мистецтва. Досвід Франції, як однієї з найуспішніших країн у вирішенні цього завдання, може бути цікавим і корисним для українських освітян.

У вітчизняних дослідженнях тема змісту навчання пластичних мистецтв учнів французьких колежів частково розглядалась у кандидатській дисертації Л. І. Зязюн «Артистичне виховання особистості в системі освіти Франції» (2003). Питання змісту навчання пластичних мистецтв учнів французького колежу, відповідно до чинних (2008), інноваційних, по суті, навчальних програм, в українських педагогічних дослідженнях ще не розглядалося, чим і зумовлений вибір теми статті. Метою статті є висвітлення методологічних і методичних підходів до структурування сучасного змісту навчання пластичних мистецтв у французькому колежі.

Колеж у Франції є обов'язковим освітнім закладом, у якому навчаються учні 11–15 років після закінчення п'ятирічної початкової школи. Пластичні мистецтва вивчаються учнями колежу як обов'язкова навчальна дисципліна (1–2 год. на тиждень). Зміст навчання пластичних мистецтв на етапі основної середньої освіти, узгоджуючись зі змістом навчання пластичних (візуальних) мистецтв у початковій школі, збагачується технічно, культурно, концептуально, методологічно. Це навчання здійснюється викладачами пластичних мистецтв, які можуть користуватись підтримкою партнерів з установ культури [11; 12, с. 2; 10].

Відповідно до морфології мистецтв, запропонованої Міністерством освіти Франції, в документі «Організація навчання історії мистецтв: школа, колеж, ліцей», пластичні мистецтва охоплюють такі види мистецтва, як *архітектура, живопис, скульптура, малюнок та графічні мистецтва, фотографія*. Крім того, навчання пластичних мистецтв у колежі Франції сьогодні є відкритим до усіх різновидів цифрових мистецтв, до усього спектра видів мистецтва, пов'язаних із зоровим сприйняттям [9, с. 3].

Наприкінці ХХ ст. навчання пластичних мистецтв на усіх рівнях загальної середньої освіти Франції було переважно практично базованим і зорієнтованим. У ХХІ ст., у зв'язку з актуалізацією мистецько-культурного виміру загальної освіти, підходи до структурування змісту навчання пластичних мистецтв, так само як і інших мистецьких і немистецьких дисциплін, зазнають змін. Нині зміст навчання пластичних мистецтв, відповідно до чинної концепції мистецько-культурної освіти, структурується довкола трьох взаємодоповнювальних підходів:

- безпосереднє сприйняття творів – відвідування музеїв, галерей тощо;
- культурний вимір, аналітичне і пізнавальне наближення до творів через вивчення історії мистецтв, знання спадщини і сучасних мистецтв, задіяння міждисциплінарних зв'язків;
- ефективна практика, знання «як робити».

Кожна з цих складових «живиться» двома іншими. Ініціація у процес продукування творів є незамінним джерелом вивчення «мов» мистецтв. Як зазначає Ж. де Роб'єн стосовно ролі практики, «без активного розвитку руки, слуху, усього тіла неможлива справжня едукація ока, вуха, чуттєвості. Щоб оцінити, потрібно мати бодай найскромніший досвід практики». Але практика, позбавлена зв'язку з творами, обмежується задіянням лише технік вираження. Культурний підхід, навчання історії мистецтв, ізольоване від художньої практики та позбавлене контакту із творами, перетвориться на просте «причитування», йому бракуватиме «поетичного, чуттєвого виміру, очікування невідомого, непередбачуваного», що є важливою складовою навчання пластичних мистецтв [5; 6, с. 5; 8, с. 25; 14; 1].

Варто наголосити, що така трикомпонентна структура змісту навчання пластичних мистецтв відповідає трьом вимірам мистецької освіти, запропонованим у «Дорожній Kartі мистецької освіти» ЮНЕСКО, прийнятій після I Світової конференції з мистецької освіти у 2006 р. [13, с. 8].

Результатом утвердження у Франції нових підходів до навчання пластичних мистецтв стало важливе нововведення – доповнення змісту чинних (2008 р.) програм з пластичних мистецтв такою складовою, як історія мистецтв¹. За оцінкою Д. Локвуда, це важливе нововведення означає усвідомлення французькими педагогами важливості сенсифікації сучасних учнів до теоретичних знань у сфері мистецької освіти. Сприйняття творів, конструювання естетичного судження, сприйнятливість до нових форм

¹ Введення історії мистецтв для вивчення усіма учнями стало важливим завданням модернізації загальної середньої освіти Франції. До 2009 р. історія мистецтв вивчалась лише частиною ліцеїстів, як навчальна дисципліна за вибором (з 1993). Починаючи з 2009 р., історію мистецтв, як обов'язкову складову змісту загальної середньої освіти, вивчають учні початкової школи, а з 2009–2010 – колежів та ліцеїв Франції.

художньої експресії, до поєднання стилів потребують вивчення учнями естетичних кодів, які належать до інформаційного поля історії мистецтв [7, с. 19; 5]. Тому навчання пластичних мистецтв у коледжі, відповідно до нових програм, пропонує шляхи розуміння природи художніх артефактів, забезпечує засоби для декодування та інтерпретації «візуальних світів, що заповнюють приватне і суспільне довкілля» [12, с. 2].

Особливістю нинішніх програм із пластичних мистецтв є те, що вони наголошують на специфічній ролі навчання пластичних мистецтв у загальній освіті учнів – як для розвитку їхньої чуттєвості та інтелекту, – так і для їхньої культурної та соціальної ідентифікації. Ще однією особливістю цих програм є окреслення механізмів здійснення міждисциплінарних зв'язків як важливого засобу розвитку низки компетентностей, що увійшли до «Спільної бази знань і компетентностей» (*Socle commun de connaissances et de compétences*) (далі – Спільна база), прийнятої у 2006 р. Наприклад, роздуми учнів про твори мистецтва або про власні художні роботи спонукають їх до вербального, усного або письмового, самовираження, спонукають звертатися до мистецтвознавчих термінів, що збагачує словниковий запас учнів. Все це зумовлює певний внесок пластичних мистецтв у розвиток такої компетентності, як *оволодіння французькою мовою*.

Зівставлення учнями художніх робіт та їх вербального супроводу навчає їх усвідомлювати інакшість, визнавати, поважати і цінувати відмінності між різними людьми, різними баченнями. В ситуації презентації робіт однокласників або творів мистецтва учень має нагоду усвідомити наявність множини інтерпретацій і практик, різних способів світосприйняття. Це допомагає підліткам позитивно ставитися до іншого, інакшого, стає механізмом напрацювання ними *соціальних і громадянських компетентностей* – таких, як терпимість, відповідальність.

Культурні відмінності в мистецтві є джерелом знань і запитувань учнів. Твори мистецтва відкриті до розмаїття культур, до їх концептуальних, історичних, географічних і соціальних особливостей. З цієї точки зору пластичні мистецтва сприяють *набуттю гуманістичної і наукової культури* [12, с. 2–3, 5].

Усна і письмова вербалізація, аналіз учнем виконаної роботи відбувається у класі, у форматі колективного обміну думками, враженнями, оцінками, що сприяє розвитку *компетентностей аналізу та логічної аргументації* [12, с. 5].

Важливим у змісті навчання пластичних мистецтв у коледжі є використання цифрових технологій. З одного боку, цифрові технології стали засобом дослідження, створення малюнка, скульптури або колажу, засобом, що постійно оновлює, доповнює, урізноманітнює спектр художніх практик, збагачує традиційні техніки цифровими. Вчитель має «озброїти» учнів знанням певних методів цифрової практики, самого процесу цифрової творчості. Досвід такої творчості є незамінним у розвитку здатності учнів розрізняти ужиткові цифрові образи та образи мистецькі, на важливості чого наголошено у Спільній базі. З іншого боку, Інтернет уможливило широкий доступ до інформаційного простору художнього життя суспільства (культурних заходів, творів, музеїв тощо). В обох випадках використання

цифрових технологій у навчанні пластичних мистецтв сприяє *оволодінню учнями засобами інформаційно-комунікаційних технологій як однією із компетентностей* Спільної бази [12, с. 2, 4; 4, с. 1–3].

Загалом зміст навчання пластичних мистецтв у французькому колежі є спрямованим на те, щоб забезпечити досягнення таких цілей:

- сприяння формуванню особистості як свідомого, вільного, відповідального громадянина;
- надання учням культурних орієнтирів, необхідних для того, щоб вони могли зробити свій внесок у розвиток суспільства;
- розвиток здатності учнів до самовираження, роздумів у процесі практики, відкритої до питань мистецтва минулого і сучасного;
- виявлення учнями здібностей та їх свідоме використання, ствердження власного пластичного вибору, збагачення знань у сфері мистецтва;
- сприяння плідному діалогу між учнівськими роботами та сферою художньої спадщини, уможливлення поступового руху учнів до відносної самостійності в художній практиці та до розуміння художньої дії в усьому її різноманітті та складності [12, с. 3].

Зазначені цілі покликані реалізувати насамперед *два основних компоненти змісту навчання пластичних мистецтв – художню практику та художню культуру*.

Художня практика є нагодою для учнів досліджувати й експериментувати з традиційними практиками, а також практиками, що постійно урізноманітнюються у зв'язку з найновішими технологіями. Практика пластичних мистецтв надає учневі можливість задоволення відчувати на дотик, робити ескізи, роздумувати, документувати, повертатися до попередніх дій, виявляти несподівані шляхи, обирати альтернативу. Художня практика завжди має на меті утверджувати здійснення учнем вибору засобів виразності у зв'язку з питаннями, що виникають у тій чи іншій навчальній ситуації. Практика пластичних мистецтв реалізується учнем як відносно самостійний шлях у контексті спільних для всіх орієнтирів. Вона уможлиблює таку складову, як суб'єктивність, неповторність, особистий досвід кожного учня.

Певний рівень майстерності та компетентності, яких учні набувають у результаті навчання пластичних мистецтв у колежі, покликані уможливити втілення ними власних задумів. Таким чином, педагогічні зусилля впродовж 6–3-го класів колежу, за своєю природою, спрямовані на те, щоб учень рухався від здійснення художнього вибору до самостійної художньої ініціативи і практики. Учитель покликаний створювати ситуації відкритого і різноманітного навчання. Ці ситуації повинні допомогти учням засвоїти жести пластичних дій, визначати питання форми і техніки, оцінювати унікальність самовираження, опанувати спеціальну лексику [12, с. 3, 5].

Особливістю французьких програм із пластичних мистецтв є акцентування уваги на питанні жесту, художньої дії, на ролі тіла учня, як інструмента творчої дії. Якими б не були практики, задіяні засоби і об'єкти дослідження, інструментом дії у пластичних мистецтвах є тіло учня, так само як і художника. Воно є задіяним на всіх рівнях процесу створення малюнка, живопису, скульптури, фотографії, відео, комп'ютерної графіки тощо [12, с. 3].

Зміст *пластичних практик* у колежі структурується довкола *трьох сфер*. Перша сфера – *двовимірні практики* – охоплює малювання, живопис та колаж. *Малювання* розглядається як основний вид діяльності в навчанні пластичних мистецтв, що надає учневі можливість розробити задум, дати волю уяві, заангажуватись у «пригодницьку подорож», у ході чого з'являється несподівана форма, проявлена графічними засобами. Зміст навчання *живопису* пов'язується з вивченням матеріалів і систем організації кольорів. Учень навчається вибирати кольори і створювати потрібні відтінки, досліджувати їх сенсорний, репрезентативний, символічний і виражальний потенціал. Навчання мистецтва *колажу*² є для учнів нагодою розвинути вміння інтегрувати фрагменти реальності в твір мистецтва. Складовими процесу пластичного та семантичного узгодження композиції колажу є конструювання і деконструювання, однорідність і неоднорідність, упорядкованість і хаос тощо [12, с. 3].

Друга сфера змісту пластичних практик у колежі – *сфера тривимірних практик*. Програмою передбачене навчання учнів скульптури, моделювання, компонування та архітектури. Зміст навчання мистецтва *скульптури* охоплює найбільш поширені практики – висікання, ліплення, лиття, монтаж³, інсталяцію⁴ тощо. Вивчення учнями скульптури уможливило дослідження ними понять повноти і порожнечі, опору і виразності матеріалів, рівноваги, множини точок зору, розміщення у просторі та розмірів. *Архітектура* вивчається учнями як мистецтво будівництва і технічного, функціонального та естетичного облаштування простору. Зміст цього навчання покликаний розвинути в учнів бачення і розуміння архітектури, сприйнятливості до фізичних явищ, пов'язаних із матеріалами, до пластики об'ємів та до зв'язку з довкіллям, до питань урбанізму [12, с. 3].

Третя сфера змісту пластичних практик у колежі – *сфера фотографічних та кінематографічних, аналогових і цифрових практик*. *Фотографія* (аналогова або цифрова), як фіксування або інсценування⁵ реальності, сьогодні є звичною у житті багатьох учнів. У процесі практики учнів навчають брати до уваги такі характеристики фотографії, як кадр, перспектива, ракурс, світло, кут зору тощо. Учень також навчають технік зміни зв'язку фотографії з реальністю – обрізання, колажу, монтажу, цифрової обробки тощо. Оволодіння такою палітрою засобів виразності та вміння побачити щось незвичайне, особливе у візуальному всесвіті довкілля уможливило художній підхід учнів колежу до фотографування, надає йому мистецького статусу і сенсу. Зміст навчання пластичних мистецтв у французькому колежі охоплює також навчання *кіно та відео* як мистецтва конструювання часу і наративу послідовністю зображень і звуків. Учні

² Колаж (франц. collage – наклеювання) – техніка в пластичних мистецтвах, що полягає у закріпленні на певній основі різних (за кольором і фактурою) матеріалів; твори, виконані у такий спосіб.

³ Монтаж (франц. montage) – добір і з'єднання окремих частин (елементів) твору скульптури в одне змістове, художнє ціле.

⁴ Інсталяція (англ. installation – встановлення, розміщення) – вид сучасного мистецтва, твори якого виконуються з різних виробів, природних і штучних матеріалів, текстів і візуальної, звукової інформації тощо з метою зміни сприйняття простору людиною.

⁵ Інсценування – компонування зображень чого-небудь з метою створення ілюзорної реальності.

заангажовуються у практику всіх етапів створення невеликого фільму або відеографіки (поєднання зібраних матеріалів, розкадровка, редагування) [12, с. 3–4].

Усі три розглянуті сфери пластичних практик тісно пов'язані з іншою сутнісною складовою змісту навчання пластичних мистецтв – *художньою культурою*, що базується на вивченні учнями історії мистецтв. У коледжі вивчення історії мистецтв охоплює половину програми з пластичних мистецтв, а також чверть програми з історії [9, с. 8].

Уведення історії мистецтв у зміст навчання пластичних мистецтв, так само як і інших дисциплін, націлене на те, щоб:

- запропонувати всім учням ситуації зустрічей, чуттєвих і осмислених, з творами різних видів мистецтв, різних епох і цивілізацій;
- супроводжувати їх у розвитку особистої культури на основі рекомендованого списку творів;
- дати змогу учням поступово долучатися до касти «освічених аматорів»;
- допомогти їм розвинути потребу у спонтанному відвідуванні музеїв, галерей, у перегляді художніх і наукових фільмів – місць мистецької спадщини;
- надати учням елементарну інформацію щодо професій, пов'язаних із мистецтвами та культурою [9, с. 3].

На усіх трьох рівнях загальної середньої освіти (початкова школа, коледж, ліцей) історія мистецтв сприяє використанню педагогами трансверсальних (наскрізних) тематик у змісті різних дисциплін та створенню партнерських педагогічних ситуацій. Виявлення та використання таких підходів спрямовані на те, щоб краще узгоджувати, взаємно доповнювати зміст навчальних предметів, заощаджуючи при цьому академічний час [2, с. 10].

Змістове поле історії пластичних мистецтв охоплює період від передісторії до сучасності, різні географічні і культурні регіони. У коледжі навчання історії пластичних мистецтв базується на вивченні творів «тематичного списку». Вибір творів зі списку є прерогативою викладача [9, с. 3–4].

Зміст навчального предмета «Історія мистецтв» покликаний полегшити розуміння учнями культурного контексту появи твору, його матеріальності, його символічного смислу та його призначення. Запропонована тематика уможливило проведення також особливих досліджень у сферах живопису, фотографії, кіно або архітектури. Йдеться про звернення до таких конкретних тем, як еволюція матеріалу-основи (від стіни до полотна), винахід фотографії, проблематика кіно або архітектури, поява цифрових засобів масової інформації тощо [12, с. 4; 3].

Учитель пластичних мистецтв у фаховій діяльності посилається на визначні твори, які допомагають висвітлити основні художні питання історії мистецтв з урахуванням проблематики, яка цікавить учнів у процесі практики. Використовуючи нові технології, що полегшують доступ до творів мистецтва, вчитель водночас має сприяти безпосереднім контактам із творами та зустрічам з сучасними авторами. Безпосередньо у шкільному закладі вчитель організовує місця експонування, створює галереї, проекти навчального закладу тощо. Поза

колежем він налагоджує зв'язки з найближчими культурними осередками. Поєднання пластичних практик та художньої культури, як двох основних компонентів змісту навчання пластичних мистецтв уможлиблює знання випускниками французького колежу матеріальних, технічних, економічних та ідеологічних умов як культурного контексту замовлення та реалізації певних творів мистецтва. Випускники також можуть розмістити твори в їх історично-культурному контексті, як і принагідно встановити відповідні кореляції з іншими формами мистецького самовираження. Завдяки регулярному контактуванню із творами, відвідуванню центрів мистецтва, роботі з документами (журнали, каталоги, Інтернет) учні навчаються висловлювати свої емоції та аргументовані судження [12, с. 4].

Ще один вимір змісту навчання пластичних мистецтв у колежі стосується *трьох основних компонентів змісту щорічного навчання: предмета, образу, простору*. Кожна з цих складових вивчається послідовно, дає учням змогу розвивати власні засоби вираження і вивчати широке коло питань, які лежать в основі історії мистецтв та проливають світло на сучасну творчість. У цьому полягає внесок пластичних мистецтв у формування в учнів здатності «бачити». Ці компоненти змісту навчання пов'язані між собою і можуть використовуватися викладачем відповідно до різних підходів і акцентів у процесі опанування відображення, експресії, символіки, абстракції. Вони допомагають також у роботі над світлом, кольором, матеріалом, формою, тілом і простором, зважаючи на широкий спектр когнітивних і виражальних цілей [12, с. 4; 3].

Питання *предмета* є пріоритетним у змісті навчання пластичних мистецтв у шостому класі. На цьому етапі учні відкривають у предметі, його конкретності, матеріальності і поетичності, потенціал художнього вираження. Це вираження може набувати таких форм, як графічні практики, живопис, скульптура, компонування, декорація, фотографія або комп'ютерна графіка [12, с. 4].

Поняття *образу* вивчається у п'ятому та четвертому⁶ класах французького колежу. «Образ» учні вивчають у його зв'язках із твором і художністю, із твором та реальністю, з художньою культурою, можливостями конструювання, трансформації тощо. Учні п'ятого і четвертого класів ознайомлюються з різноманіттям образів. Вони створюють матеріальні образи, відкривають виражальні можливості лінії, кольору, світла тощо. У п'ятому класі учні розвивають свої аналітичні здібності в контакті з творами, що мають значний образотворчий вплив. На цьому рівні робота над образом зосереджується насамперед на з'ясуванні різниці між образами, які є відображенням реального, чуттєвого світу та уявними, вигаданими образами. Залежно від педагогічної ситуації, учням пропонують розробити пластичні, графічні, фотографічні, довкілєві, сценографічні, скульптурні, архітектурні засоби, які можуть допомогти втілити «уявні художні світи». У четвертому класі ці засоби покликані створити і репрезентувати реальність. Різні практики, в двох і трьох вимірах, потребують від учнів послуговування усіма засобами, зокрема і цифровими інформаційними технологіями [12, с. 4–5, 8].

Питання *простору* розглядається у зв'язку із твором і глядачем. Учні

⁶ У французькому колежі прийнята зворотня нумерація класів: від 6-го – до 3-го.

третього класу продовжують дослідження пластичних засобів, поглиблено вивчаючи питання простору, яке вже перебуває в полі їхньої уваги в результаті роботи над предметом і образом. Продовжуючи працювати у двох вимірах, вони стають сприйнятливими до просторової реальності різних творів: скульптури, інвайронменту⁷, інсталяції, творів на місцях, сценографії⁸, хореографії, кіно, відео. Усі ці види вираження можуть бути послідовно вивчені з тим, щоб наблизити учнів до проектування та конструювання простору, фізичного експериментування його сприйняття і відчуття [12, с. 5].

У результаті навчання пластичних мистецтв у французьких колежах, відповідно до чинних програм, випускники мають володіти такими компетентностями:

а) щодо практичного компонента

– володіння знаннями і навичками, що передують появі художньої експресії;

– володіння різноманітними засобами художнього самовираження;

б) щодо культурного компонента

– володіння знаннями, необхідними для ідентифікації, розташування в часі творів мистецтва;

– сприйнятливість до історичного та географічного розмаїття художніх виражень;

в) щодо методологічного компонента

– здатність використовувати деякі елементи аналізу для розуміння сенсу пластичних творів, архітектурних споруд та образів найрізноманітнішої природи, незалежно від їх статусу – художнього чи не художнього;

– здатність структурувати і реінвестувати власний досвід сприйняття візуального світу та його символічного відображення.

г) щодо поведінкового компонента

– здатність мати самостійні естетичні судження;

– здатність бути сприйнятливим до інакшості і відповідальним за художню спадщину [12, с. 5–6].

Аналіз змісту навчання пластичних мистецтв у колежі Франції, підходів до його структурування дає підстави стверджувати, що цей зміст є відкритим до усіх (традиційних і сучасних) різновидів мистецтв, пов'язаних із зоровим сприйняттям. Інтеграція у зміст навчання пластичних мистецтв інноваційної для французької школи складової – історії мистецтв – утвердила трикомпонентний, синергетичний підхід до структурування змісту навчання пластичних мистецтв. Французькі підлітки у процесі пластичних практик, вивчення історії мистецтв, відвідування музеїв уподібнюються художнику, мистецтвознавцю, «споживачу» культурної спадщини. Це сприяє напрацюванню учнями дійсно гуманістичної культури.

Навчання пластичних мистецтв у колежі (так само, як і інших мистецьких дисциплін на всіх рівнях загальної освіти) розглядається

⁷ Інвайронмент (англ. *environment* – довкілля) – вид мистецтва, що полягає в аранжуванні навколишнього простору за допомогою поєднання штучних (скульптура, архітектура малих форм, манекени тощо) та природних елементів.

⁸ Сценографія – мистецтво створення зорового образу вистави засобами живопису, скульптури, архітектури, декорацій, костюмів, освітлення тощо.

французькими педагогами-науковцями, урядовцями як специфічний засіб розвитку низки компетентностей учнів, розв'язання загальних проблем сучасної освіти й суспільства.

Список використаних джерел:

1. Bouvier M. *Intervention de. La question de la référence aux œuvres en Arts Plastiques et en Histoire des Arts* [Електронний ресурс] / Mathias Bouvier. – IA-IPR, Rouen, 7 mai 2009. – Режим доступу: <http://www.educnet.education.fr/arts/textesprogs/accompagnementprogramme/referanceoeuvre>.
2. Gross E. *Un enjeu reformulé, une responsabilité devenue commune. Vingt propositions et huit recommandations pour renouveler et renforcer le partenariat Education-Culture-collectivités locales en faveur de l'éducation artistique et culturelle. Rapport à monsieur le ministre de l'Éducation Nationale et madame la ministre de la Culture et de la Communication 14 décembre 2007* / Gross E. – Режим доступу: <http://www.culture.gouv.fr/culture/actualites/index-educart.htm>.
3. *Introduction aux programmes d'arts plastiques et d'éducation musicale pour le collège/Programmes de l'enseignement d'arts plastiques, d'éducation musicale / Programmes du collège. Ministère de l'Éducation nationale // Bulletin officiel spécial n° 6 du 28 août 2008.* – 2 p. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://media.education.gouv.fr/file/special_6/21/0/programme_arts_musique_intro_33210.pdf.
4. *La part des technologies numériques dans les nouveaux programmes du collège. Intervention de Sylvie Lay, IA-IPR, Poitiers lors du plan National de Formation: nouveaux programmes d'arts plastiques.* – 7 mai 2009. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.educnet.education.fr/arts/textesprogs/accompagnementprogramme/artsnumeriquesprogrammecollege>.
5. *Lauret J.-M. L'éducation Artistique et Culturelle en France / J.-M. Lauret // Conférence mondiale sur l'éducation artistique «Développer les capacités créatrices pour le 21ème siècle» Lisbonne, Portugal, 6–9 mars 2006* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://portal.unesco.org/culture/en/files/30132/11411236471/Jean_Marc_Lauret.pdf
6. *Lauret J.-M., Cohen O.-J. Actions pilotes en matière d'éducation artistique et culturelle dans les établissements nationaux du ministère de la culture / J.-M. Lauret, O.-J. Cohen juin 2009.* – 109 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.educart.culture.gouv.fr/educart/actionspilotes2009.pdf>.
7. *Lockwood D. Reconcilier le sens et le sensible / D. Lockwood // Haut Conseil de l'éducation artistique et culturelle. Rapport annuel 2007.* – p. 19–22. – http://www.education.arts.culture.fr/media/rapport_hceac_2007.pdf
8. *Maestracci V. L'éducation artistique à la croisée de la création et des logiques scolaires – Introduction* [Електронний ресурс] / V. Maestracci // *Revue internationale d'éducation.* – Sèvres. – 2006. – n. 42. – p. 21–29. – Режим доступу: <http://www.ciep.fr/ries/introries42.pdf>.
9. *Organisation de l'enseignement de l'histoire des arts à l'école primaire, au collège et au lycée. Ministère de l'éducation nationale [Електронний ресурс] / Arrêté du 11–7–2008 – J.O. du 27–7–2008 // Encart Bulletin officiel n°32 du 28 août 2008.* – Режим доступу: http://media.education.gouv.fr/file/32/09/0/encart_33090.pdf.
10. *Organisation des enseignements au collège // Eduscol. Toute l'information pour les professionnels de l'Éducation. Mis à jour le 19 janvier 2010.* – <http://eduscol.education.fr/pid23244-cid46759/horaires-du-cycle-central.html>.
11. *Présentation /Programmes d'enseignement de l'école primaire (RLR: 514-4) A. du 9–6–2008. JO du 17–6–2008 (NOR MENE0813240A) /Horaires et programmes d'enseignement de l'école primaire. Ministère de l'éducation nationale et ministère de l'enseignement supérieur et de la recherche //Bulletin officiel [B.O.] hors-série n.°3 du 19 juin 2008.* – p. 11. – Режим доступу: <http://www.education.gouv.fr/bo/2008/hs3/presentation.htm>.
12. *Programmes de l'enseignement d'arts plastiques /Programmes du collège. Ministère de l'Éducation nationale // Bulletin officiel spécial n.°6 du 28 août 2008.* – 13 p. – http://media.education.gouv.fr/file/special_6/28/0/programme_arts_general_33280.pdf.
13. *Road Map for Arts Education. The World Conference on Arts Education: Building Creative Capacities for the 21st Century. Lisbon, 6–9 March 2006.* – UNESCO. – 2006. – 26 p. – http://portal.unesco.org/culture/en/files/30335/11815788433/roadmap_final_sept2006.doc/roadmap_finalsept2006.doc.
14. *Robien J. de. Discours lors de l'installation du Haut Conseil de l'éducation artistique et culturelle 19/10/05* [Електронний ресурс] / Jilles de Robien. – Режим доступу: <http://www.culture.gouv.fr/culture/min/index-archives.htm>.